

УДК 330.1:338.439 (477)

JEL Q01

Сучасні аграрні кризи і складові стійкості харчової індустрії України

Шуст О.А. , Варченко О.М. , Крисанов Д.Ф. ,

Драган О.О. , Ткаченко К.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

E-mail: Шуст О.А. olena.shust@btsau.edu.ua; Варченко О.М. omvarchenko@ukr.net;
Крисанов Д.Ф. d_krisanov@ukr.net; Драган О.О. draganok@ukr.net; Ткаченко К.В. k-tkachenko@ukr.net

Шуст О.А., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф., Драган О.О., Ткаченко К.В. Сучасні аграрні кризи і складові стійкості харчової індустрії України. Економіка та управління АПК. 2022. № 1. С. 6–26.

Shust O., Varchenko O., Krisanov D., Dragan O., Tkachenko K. Modern agrarian crises and components of Ukrainian food industry sustainability. AIC Economics and Management. 2022. № 1. PP. 6–26.

Рукопис отримано: 10.05.2022 р.

Прийнято: 17.05.2022 р.

Затверджено до друку: 24.06.2022 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2022-172-1-6-26

Проаналізовано й систематизовано основні системні загрози і проблеми у розвитку аграрного сектору, які супроводжувалися трансформаційним спадом та появою повторюваних аграрних криз. Встановлено, що наслідки спаду в сільському господарстві корелюють з масштабами виробництва продукції потужностями харчової індустрії, але зі зміщеними часовими межами. Аргументовано, що, насамперед, аграрна криза охоплює сільськогосподарське виробництво, а пізніше, з певним лагом, інші галузі та сектори агропродовольчого комплексу.

Розкрито особливості прояву аграрних криз 2008–2009, 2014–2015 й 2020–2021 рр. та проаналізовано міжкризові періоди, ідентифіковано причини і наслідки значних коливань у обсягах виробництва продукції підприємствами харчової індустрії. Встановлено, що досягнення докризового (1990 р.) рівня випуску харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів відбулося за шість років після проходження «дна» трансформаційного спаду, а сільськогосподарської продукції – через двадцять років. Зроблено висновок, що пандемія коронавірусної інфекції спричинила кризу в усьому світі та аграрну кризу в Україні, а відчутним її наслідком стало ослаблення стійкості через зниження обсягів випуску харчової продукції. Наголошено, що за таких умов постає необхідність у систематичному аналізі основних загроз і ризиків в аграрній сфері та розробці дієвих заходів щодо мінімізації їх негативного впливу на її стійкість.

Систематизовано складові збереження і посилення стійкості харчової індустрії на основі задоволення переробних потужностей у безпечній і якісній сировині, проведення технологічної модернізації переробно-харчових підприємств, завершення формування національної системи харчової безпеки, наближення законодавства про санітарні і фітосанітарні заходи щодо охорони тварин і рослин до законодавства ЄС. Встановлено, що впровадження НАССР на потужностях харчової індустрії потребує комплексного вирішення низки проблем у кормо-виробничо-харчовому ланцюжку «від поля до столу». Доведено, що практичне дотримання вимог гігієни, безпеки та якості гарантуватиме безпечність продукції тваринного походження.

Аргументовано, що дотримання операторами ринку відповідності технологій виробництва, обігу та використання кормів вимогам національної нормативної бази, які гармонізовані з Директивами ЄС, технічними регламентами, стандартами, настановами належної практики, та імплементація базових принципів, методичних підходів й нормативних актів Співтовариства у сферу вітчизняних санітарних та фітосанітарних заходів, формують єдине нормативно-правове поле ветеринарно-санітарних і фітосанітарних вимог для операторів ринку кормів. Результатом цього стане перехід на якісно вищий рівень вимог у ланцюзі «з поля до столу», забезпечується його неперервність та підвищується рівень відповідності нормативам безпечності і якості продукції тваринництва.

Акцентовано увагу на тому, що просування аграрного сектору України через інтеграцію до внутрішнього ринку ЄС супроводжується появою нових розбіжностей і неузгодженостей між вітчизняними та європейськими вимогами, що потребує оперативного внесення змін у нормативно-правову базу та їх впровадження у реальну практику корпоративних структур агропродовольчого сектору. Доведено, що за таких умов буде досягнуто забезпечення переробних потужностей безпечною і якісною сільськогосподарською сировиною та виробництво конкурентоспроможної агропродовольчої продукції, що сприятиме підвищенню стійкості харчової індустрії.

Ключові слова: аграрна криза, ринкова турбулентність, тренди розвитку, стійкість харчової індустрії, нормативно-правова база виробництва продуктів тваринництва.

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. Посилення кризових явищ, що зумовлюють прояв диспропорцій і розбалансованості в аграрному секторі економіки країни, в останній роки відбувається під впливом зменшення періоду циклічності аграрного розвитку, що призвело до скорочення строків структурних, економічних, фінансових, екологічних та аграрних криз. Враховуючи, що інтервал між двома кризами може відрізнятись на порядок, а амплітуда коливань значно змінюватись, то можна виділити наявність трьох типів економічних циклів, зокрема: малі (пов'язані з відновленням економічної рівноваги на споживчому ринку), середні (пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва, обумовленого значним поживленням інноваційного відтворення основного капіталу) та великі (пов'язані з переходом до нових технологічних укладів) [1].

Водночас, не існує однозначних та загально-визнаних дефініцій понять криза і аграрна криза. Зокрема, досить часто під кризою розуміють явища та тренди розвитку з широким діапазоном – від різкої зміни напрямку суспільного прогресу, галузі, підприємства до кризового стану конкретної бізнесової структури. Зокрема, щодо економічної кризи (реcesії) поширена думка, що це такий стан економіки, за якого зниження ВВП відбувається протягом шести місяців поспіль. Щодо аграрної кризи, то такої конкретики не існує, а в кожному окремому випадку виділяється один із основних чинників, зокрема: скорочення виробництва продукції сільського господарства, зниження продуктивності та економічної ефективності використання аграрного природно-ресурсного потенціалу, неврожай і ознаки настання голоду для населення, загибель урожаю під впливом природних катаклізмів чи воєнних дій тощо. Отже, характерний ситуативний підхід для конкретних періоду часу і території.

Аграрний сектор є соціально-економічною системою, яка охоплює сільське господарство (рослинництво і тваринництво), сільську територію (забезпечує галузь робочою силою), елементи логістичної інфраструктури, сільського-

сподарське та продовольче машинобудування. Однак, аграрна криза передусім впливає на сільське господарство, а вже у подальшому кризові явища спостерігаються у інших його складових, хоча характерні і зворотні процеси. Це щодо екзогенних чинників, які діють на ключову галузь, а потім під їх впливом виникають ендогенні, тобто внутрішні кризові явища, які поширюються на інші складові агропродовольчої системи.

У найбільш складній ситуації знаходиться сільська територія – першооснова сільського господарства, яке є гарантом продовольчого забезпечення населення країни та економічної стійкості держави. Власне село вже тривалий період часу перебуває в стані перманентної соціально-демографічної кризи, основними чинниками якої є руйнація матеріально-поселенської бази розселення та погіршення віково-статевої структури сільських жителів. Унаслідок цього зменшується чисельність сільського населення, збільшується частка районів і громад, які перебувають під впливом демографічної і поселенської кризи, збільшується кількість деградуючих сіл тощо.

Дослідженню криз і аграрних криз, антикризового регулювання присвячені роботи відомих вчених-економістів, які вивчали різні аспекти сільського розвитку, особливостей аграрної кризи, аналізували й оцінювали трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки та їх наслідки, стратегічні перспективи. Зокрема, проведення аграрної й земельної реформ, реформування сільськогосподарських підприємств, розпаювання майна і землі, створення аграрних формувань, заснованих на приватній власності. Водночас, створення відповідної законодавчо-нормативної бази, реалізація організаційно-економічних заходів і формування багатуокладної аграрної економіки сприяли подоланню кризової ситуації в сільському господарстві та досягнення докризового рівня виробництва продукції.

Важливими складовими аграрної системи є галузі і підприємства харчової індустрії, більшість із яких залежать від масштабів вироб-

ництва сільськогосподарської продукції, однак інша частина – незалежні чи мало залежні, оскільки технологічно не пов'язані із сільським господарством або переробляють чи використовують переважно імпортовану сировину. Це виробництво тютюну, безалкогольних напоїв, кави та чаю, пива, перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків тощо.

Узагальнюючи зазначене вище, на сьогодні існує необхідність у проведенні комплексного аналізу стану складових галузей аграрного сектору та ідентифікації загроз у їх розвитку, а головне – визначити вплив сільського господарства на розвиток харчової індустрії. Ці питання раніше не були предметом уваги вітчизняних науковців, особливо щодо впливу аграрних криз на виробництво продукції харчової індустрії. Крім цього, важливо проаналізувати та оцінити ступінь впровадження вимог щодо безпечності та гігієни в усіх ланках кормо-виробничо-харчового ланцюга, що є передумовою широкої інтеграції харчової індустрії до внутрішнього ринку країн-членів Європейського Співтовариства.

Метою дослідження є вивчення циклічності виробництва та ідентифікація чинників, які зумовлюють виникнення кризових ситуацій в аграрній сфері, та виявлення впливу ризику і невизначеності у сільському господарстві на стійкість галузей та підприємств харчової індустрії, а також обґрунтування дієвих заходів щодо мінімізації їх негативного впливу на стабільність їх розвитку в умовах посилення турбулентності в зовнішньому середовищі.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проведено із використанням комплексного підходу до виявлення спектру проявів турбулентності і трендів у розвитку корпоративних структур сільського господарства та харчової індустрії в умовах переходу невизначеності та прояву різних видів ризиків. Під час проведення дослідження використано сукупність загальнонаукових методів дослідження – системний аналіз, індукція та дедукція, монографічний метод та метод узагальнення, методи економіко-статистичного аналізу.

Інформаційною основою дослідження слугували дані Державної служби статистики та Держпродспоживслужби України, на основі яких виділено основні етапи трансформаційного спаду та виходу аграрної економіки із кризового стану, проведено оцінювання наслідків кризових станів у розвитку підприємств різних форм господарювання та основних галузей із урахуванням їх просування до європейської інтеграції.

Результати дослідження та обговорення. Нинішній етап розвитку центральної ланки агропродовольчого комплексу – харчової інду-

стрії – є складним і навіть суперечливим, однак має чітку проєвропейську орієнтацію. Неодноразовість розвитку зумовлена низкою важливих обставин, а саме: затяжним переходом від застарілої пострадянської моделі функціонування підприємств харчової індустрії, у якій домінує значення в економічних відносинах й технологічних зв'язках мають господарства первинного виробництва; необхідністю активізації зусиль, спрямованих на подолання відсталості й системних проблем нинішнього етапу розвитку аграрної економіки та забезпечення її інтеграції до внутрішнього ринку ЄС.

Саме тому доцільно розкрити основні етапи розвитку харчової індустрії, оскільки значна частина застарілих викликів перейшли у спадок, набули нових граней і відтінків, але й дотепер є актуальними. Вважаємо, що за виділення етапів розвитку харчової промисловості доцільно врахувати періоди прояву кризових явищ та міжкризові періоди.

Зокрема, на думку вченого-аграрника С. Петрухи, «закономірно повторювані кризи є неодмінною фазою циклічного розвитку будь-якої соціально-економічної системи й сільського господарства зокрема, яке водночас є домінуючим елементом систем переробної ланки сільськогосподарської продукції та сільськогосподарського машинобудування, дозволяє сформулювати аграрний сектор як соціально-економічну систему, під якою слід розуміти сукупність ресурсів, економічних суб'єктів, форм реалізації їх економічних відносин, що забезпечують виробництво і переробку сільськогосподарської продукції, її доведення до споживача, створюючи метаболізм як в агросистемі загалом, так і в окремих її сферах» [2, с. 22].

Отже, враховуючи викладене, до кризових періодів можна віднести практично 1990-ті, 2008–2009, 2014–2015 та 2020–2021 роки. Очевидно, що аграрні кризи слідує за фінансово-економічними кризами, однак за часовими межами не збігаються з ними і, здебільшого, унаслідок галузевої специфіки виробництва бувають як коротшими, так і зміщеними щодо початку і закінчення глобальних кризових трансформацій.

З метою проведення оцінювання тенденцій у розвитку харчової індустрії (промисловості з виробництва харчової продукції, напоїв і тютюнових виробів) приймаємо наступне припущення, що по закінченню попереднього слідуює початок наступного міжкризового періоду: *I етап* (або період трансформаційного спаду) – 1990–1999 рр., а також співмірні за рівнем спаду з останнім роком попередні 1997–1998 рр.; *II етап* – 2000–2009 рр.; *III етап* – 2010–2015 рр.; *IV етап* – 2016–2021 рр. (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка зрушень у міжкризові періоди та періоди підйому по харчовій індустрії України

	Один. виміру	1995 р.* «трансформційний спад»	1998 р. «дно спаду або кризи»	2000 р.** «ЗКГНГ /КВЕД»	2009 р. «дно кризи»	2015 р. «дно кризи»	2018 р. «підйом»	2019 р. «підйом»	2020 р. «стагнація або спад»	Міжкризові періоди:		Підйом: 2020 р. до 2015 р. до 2015 р. до 2020 р. до 2015 р. до 2015 р., в %, в.п., раз
										2009 р. до 1998 р., в %, в.п., раз	2015 р. до 2009 р., в %, в.п., раз	
Підприємства (за виключенням ФОП), з них:	одиниць	3846	7929	9190/8866	7159	5502	5715	5980	6023	90,3	76,8	109,4
- великих і середніх	одиниць	2636	3013	2509/2488	1673	1016	1047	1084	1072	55,5	60,7	105,5
- малих	одиниць	1210	4916	6681/6378	5486	4486	4668	4896	4951	111,5	81,8	110,3
Основні засоби (залишкова вартість мат. актив)	млн грн	20052	20040	21038	72946	82476	107130	151039	161061	у 4,1 р.б.	184,7	195,2
- зношеність ОЗ	%	43,4	43,3	42,2	44,0	51,3	48,3	42,1	49,1	+0,7	+7,3	-2,2
Працівники , з них на:	тис. осіб	635,0	680,8	608,1	467,5	319,5	321,5	319,5	313,7	68,7	68,3	98,1
- великих і середніх	тис. осіб	613,8	615,5	532,6	419,7	284,3	285,3	288,6	281,1	68,2	67,7	98,8
- малих підприємствах	тис. осіб	21,2	65,3	75,5	47,8	35,2	36,2	30,9	32,6	73,2	73,6	92,6
Капітальні інвестиції	млн грн	808	904	1815	10458	14405	30747	30823	29023	у 11,5 р.б.	137,7	201,4
Прямі інвестиції (сумарно з 1992 р.)	млн дол. США	108,4	605,3	807,8	1837,2	2426,0	2858,8	X****	X****	у 3 р. б.	132,0	н/д
Випуск продукції , в % від 1990 р. (за 100%)	%	48,0	37,4	46,0	108,1	95,2	107,0	107,2	105,0	+70,7	-12,9	+9,8
- до попереднього року	%	78,7	97,4	117,3	94,0	89,3	98,7	103,3	99,2	-	-	-
Інноваційна продукція	%	н/д	0***	8,5	4,0	1,3	1,0	к/с	к/с	+4,0	-2,7	к/с

Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України; к/с – дані не оприлюднюють унаслідок конфіденційності статистичної інформації.

* У 1990 р. харчова промисловість України налічувала 1532 підприємств; у 1991 р. – 2146 потужностей, а також 130 малих підприємств. У борошномельно-круп'яній та комбикормовій промисловості нараховували 215 виробництв; у 1996 р. вони об'єднували 242 підприємства (без малих виробників), у 1999 р. – 306, у 2000 р. – 270 суб'єктів господарювання-юридичних осіб. Окремо враховували потужності легкої промисловості по первинній обробці різних культур. У 1999 р. налічувалося 70 підприємств (з них проводили: первинну обробку льону – 34, луб'яних культур – 6, вовни – 2, шовкомотальне – 1, виробництво натуральних шкір – 27).

** Згідно з галузевою кваліфікацією ЗКГНГ у 2000 р. харчова і переробна промисловість об'єднувала 9190 підприємств, а за КВЕД – 8866, з них великих і середніх – відповідно 2509 і 2488, малих – 6681 і 6378. Решта показників у таблиці у цьому стовбці відносяться до КВЕД і незачно відрізняються від показників за ЗКГНГ.

*** Міністерство харчової промисловості України: частка інноваційної продукції в 1997 р. становила 17,6%, в 1998 р. – 0%, але за три (1996–1998) роки – 13,8%. **** Із 2020 р. звітність по прямих інвестиціях (ПІ) передали від Держстату України до Національного банку (НБУ), але інформація щодо ПІ за видами економічної діяльності відсутня. Певне уявлення про наближення ПІ в Україну дають наступні дані: 2018 р. – 2355 млн дол., 2019 р. – 3058 млн дол., 2020 р. – «» 872 млн дол. У зв'язку з переглядом НБУ даних щодо ПІ за період 2015–2019 рр. – вони є неактуальні. Із I кв. 2020 р. єдиним відповідальним за поширення даних про ПІ є НБУ.

Під час розрахунку індексу випуску продукції харчової індустрії величину обсягу виробництва 1990 р. прийнято за 100 %, який у кризові періоди знижувався і становив: у 1997 р. лише 38,4 %, однак у 1998 р. продовжувався ще більший спад – 37,4 %, і лише у наступному 1999 р. індекс зафіксовано на дещо вищому рівні – 39,2 %, що свідчить про «дно трансформаційного спаду»; у 2009 р. – 108,1 % (порівняно з попереднім 2008 р. – (108,1:115,0) 94,0 %; у 2013 р. спад до 95,0 %, значною мірою було зумовлено зменшенням валового збору продукції сільського господарства у 2012 р. до 95,5 %, порівняно з попереднім роком. Ці показники між собою тісно корелюють; у 2015 р. – 95,2 % (але порівняно з попереднім 2014 р. – 89,1 %); у 2020 р. – 105,0 % (порівняно з 2019 р. – 99,2 %) (табл. 1); у 2021 р. індекс виробництва продукції до 1990 р. становив 99,3 % [3], а до 2020 р. – 94,6 %, тобто стагнація перейшла у спад.

Індекс продукції сільського господарства у 2021 р. до попереднього 2020 р. становив 114,4 % [4] (до 1990 р. – 103,4 %), а обсяги виробництва склали 700076,1 млн грн (про-

дукція рослинництва 81 % і продукція тваринництва 19 %), зокрема підприємства 471665,8 млн грн (85 % і 15 %) – 67,4 %, господарства населення 228410,3 млн грн (72,9 % і 27,1 %) – 32,6 %. Фактично відбулося подолання чергової аграрної кризи в сільському господарстві, спричиненої переважно епідемією коронавірусної інфекції. Водночас, в харчовій індустрії кризові явища затяглися, зважаючи на попередній (2020 р.) кризовий рік із виробництвом сільськогосподарської сировини (90,4 %).

Встановлено, що рівень рентабельності діяльності в харчовій індустрії у 2014–2015 рр. був збитковим (-4,5; -3,3 %), хоча операційної діяльності – позитивним, але значно нижчим (в середньому за рік 3,9 %), ніж до кризи (середньорічний показник 5,3 %) та у післякризовий період (4,6 %). Водночас частка прибуткових підприємств у харчовій індустрії у другій половині 2010-х років помітно збільшилась, порівняно з першою (відповідно у середньому за рік 70,3 і 63,7 %), однак це значення було нижчим, ніж у сільському господарстві (85,6 і 80,7 %) (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка виробництва продукції та ефективності аграрного сектору економіки України за 2010–2020 рр., валова продукція та індекс продукції за 1990 р. – 100 %

Коди	Показники	Роки											
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
01	ВП, %	68,9	82,6	79,0	89,4	92,6	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	
	До попереднього року, %	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	
	Р, %	ОД	24,4	24,7	22,8	11,7	21,4	43,0	33,6	23,2	18,9	19,8	19,1
		ВД	17,4	19,3	16,3	8,3	9,2	30,4	25,6	16,5	14,2	16,6	14,0
Пр. під-ства, %		69,6	83,5	76,8	80,3	84,9	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	82,7	
10+11+12	Інд. П, %	111,6	110,9	112,7	106,9	109,5	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	
	До попереднього року, %	103,7	102,9	101,0	95,0	102,5	89,1	107,4	106,3	98,7	103,3	99,2	
	Р, %	ОД	4,5	4,2	6,4	6,1	5,1	3,0	2,8	5,1	4,9	5,1	5,3
		ВД	0,9	0,8	2,5	2,3	-4,5	-3,3	-1,3	1,4	2,3	3,6	0,7
Пр. під-ства, %		60,3	59,5	61,7	62,9	62,4	72,3	71,1	69,6	70,5	71,3	69,1	

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

Умовні позначення: **ВП** – валова продукція сільського господарства (код розділу 01 згідно з КВЕД-2010); **Р** – рентабельність: **ОД** – операційної діяльності; **ВД** – всієї діяльності; **Інд. П** – індекс продукції промисловості по виробництву харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (коди розділів 10+11+12 згідно з КВЕД-2010); **Пр. під-ства** – прибуткові підприємства.

Ще більш заплутаною є ситуація щодо виробництва різних видів продукції харчовою індустрією. Оскільки одні галузі (види економічної діяльності) функціонують у тісному технологічному зв'язку з первинним виробництвом (молоко- і м'ясопереробна), другі – зорієнтовані на сезонний збір врожаю (цукрова, плодоовочеконсервна, виноробна), а треті, через заготівлю та зберігання значних запасів сільськогосподарської сировини (олієпереробна, борошно-круп'яна), забезпечують на тривалий період часу завантаження власних потужностей, унаслідок чого відбувається накладання, зміщення і навіть перенесення за межі календарного року результатів господарювання поточного періоду. Отже, виробництво харчової продукції, напоїв і тютюнових виробів є інтегральним показником, що у пропорційному відношенні акумулює та відображає результати господарювання суб'єктів підприємництва в усіх видах економічної діяльності за певний календарний період року. З огляду на це аграрна криза має дві складові – кризу сільського господарства і кризу переробно-харчової індустрії, які не завжди і не скрізь між собою співпадають чи корелюють.

Щодо *I etamy*, то це складний період, коли фактично без попередньої підготовки національна економіка, яка ще перебувала на піку підйому, була зорієнтована на ринкову модель господарювання. У продовольчому комплексі з метою посилення технологічних зв'язків між продуцентами сільськогосподарської продукції та її переробниками передбачалося частину акцій приватизованих підприємств харчової промисловості передати виробникам продовольчої сировини. Однак унаслідок непослідовного проведення реформ така пропозиція фактично була знівельована, що призвело до різкого спаду виробництва сировини: у 1995 р. валова продукція сільського господарства становила 65 % від 1990 р., у 1998 р. – 52,2 %, із них сільгоспідприємства, які поставляли сировину на переробні потужності, – відповідно по роках 49,9 та 32,6 % (зокрема рослинництва – 57,3 та 40,2 %, тваринництва – 39,3 та 21,5 %). Отже, наслідком переходу продовольчого комплексу на ринкову модель господарювання є прояв кризових явищ.

Водночас, відбувалася кардинальна трансформація форм власності й відповідне оновлення організаційно-правових форм господарювання, унаслідок чого економіко-технологічні зв'язки між суб'єктами аграрного підприємництва згорталися і досить часто розривалися. Це спричинило значне скорочення випуску різних видів готової харчової продукції: зокрема,

у 1998 р. (найнижча точка спаду і стагнації виробництва) випуск продукції м'ясної промисловості становив лише 17 % (порівняно з 1990 р.), маслосироробної і молочної – 20 %, цукрової – 21 %, рибної – 25 %, борошно-круп'яної і комбікормової – 35 %, олієжирової – 41 %, хлібопекарної – 44 %, плодоовочевої – 56 %, кондитерської – 65 % [5, с. 138].

У 2000 р. відбувся перехід статистичної звітності суб'єктів господарської діяльності й бюджетних організацій України на міжнародні стандарти звітності і тому економічні показники, які у вказаному році паралельно визначали для галузей харчової індустрії, часто не співпадали із розрахунковими для аналогічних видів економічної діяльності. До того ж дві галузі й підгалузь (соляна, парфумерно-косметична та виробництво мила і миючих засобів, які становили менше 2 % основних фондів харчової індустрії в 2000 р.) було віднесено до інших видів економічної діяльності. Однак прийняття для порівняння статистичних даних за 2000 р. дозволяє аналізувати їх структуру як в динаміці, так і в ретроспективі. Зазначимо, що у сільському господарстві лише у 2002 р. було упорядковано й уніфіковано організаційно-правові форми господарювання і це дозволило відстежувати й аналізувати структурні зміни в первинному виробництві агропродовольчого комплексу.

З метою подальшого аналізу важливо акцентувати увагу на фактичних показниках рецесії (мінімальних значеннях виробництва продукції для конкретного періоду) харчової індустрії, тобто своєрідних «точках спаду чи дна», через які проходили як національна економіка, так і її складові (галузі народного господарства/види економічної діяльності). Такий підхід дозволить зрозуміти, які зміни відбувалися у міжкризових періодах та між рецесіями 2000 р. й 2015 р. (табл. 1) та наскільки «дно» чергової кризи відрізняється за відповідними показниками рецесії від попереднього кризового стану.

Практика довела, що в умовах рецесії не лише «вживають», а також активно розвиваються пристосовані до мінливої економічної реальності й спроможні до креативного менеджменту в умовах загострення різнобічної турбулентності суб'єкти підприємництва та види економічної діяльності, продукція яких є конкурентоспроможною та затребуваною на внутрішньому й зовнішніх ринках. Йдеться про тих суб'єктів господарювання, які спромоглися своєчасно виявити, оцінити й спрогнозувати ключові тенденції розвитку складових продуктового сегменту споживчого ринку,

оперативно забезпечити інноваційно-технологічну модернізацію виробничого потенціалу й спрямувати господарську діяльність на випуск видів харчової продукції, затребуваних на ринку. Водночас, як катализатор позитивних змін також може бути дефіцит традиційних видів харчової продукції.

Отже, характерними особливостями *II етапу – міжкризового періоду 2000–2009 рр.* є: випуск продукції зріс на 70,7 в.п., але і не був нижче «психологічного бар'єру» 1990 р., а вищим на 8,1 %. Фактично подолання наслідків «трансформаційного спаду» відбулося за шість (2000–2005 рр.) років. Зазначимо, що у сільському господарстві на докризовий рівень виробництва вийшли лише у 2018–2019 рр. (індекси продукції: 99,2 і 100,6 %), тобто подолання спаду відбулося за 20 років, а криза затяглася майже на 30 років. Отже, період виходу із «трансформаційної» аграрної кризи поєднувався із двома «коротшими» кризовими ситуаціями; загальна кількість підприємств зменшилася майже на 10 %, зокрема через скорочення великих і середніх підприємницьких структур на 44,5 в.п., збільшення по групі малих суб'єктів господарювання на 11,6 в.п. [6]; чисельність працівників зменшилася майже на третину, а випуск продукції у поточних цінах збільшився майже утричі, що забезпечило зростання виробітку продукції на одного зайнятого у 4,2 рази. Це було забезпечено унаслідок таких чинників: трансформація продуктової структури харчової продукції у бік зростання частки більш дорогих, але менш працезатратних продуктів (напої, рослинні олії, продукція птахівництва); зменшення обсягів випуску життєво необхідної, але низької вартості продукції (продукти спеціального дитячого і дієтичного харчування, цукор, плодоовочеконсервна продукція); ліквідація частини нерентабельних, мало- чи незавантажених сировиною потужностей (цукрових, плодоовочеконсервних, виноробних, молоко- і м'ясопереробних, по первинній обробці льону і луб'яних культур); будівництво нових підприємств на основі інноваційних технологій з виробництва лікєро-горілчанних напоїв, переробки оліє-жирової сировини, промисловому виробництву продукції птахівництва тощо; нарощування капітальних і прямих інвестицій в поєднанні з індексацією основних засобів спричинило зростання їх вартості учетверо, однак коефіцієнт зношення засобів виробництва практично не змінився.

Зниження виробництва продукції харчової індустрії у 2013 р., порівняно з попереднім роком, до 95,0 % значною мірою можна пояснити спадом у сільському господарстві (96,1 %

у 2012 р., порівняно з попереднім 2011 р.). Спад виробництва харчових продуктів у цьому випадку можна розглядати як своєрідний індикатор зниження стійкості харчової індустрії. Водночас, у *III етапі – міжкризовому періоді 2010–2015 рр.* певні трансформації та зміни полягали у наступному: випуск продукції знизився практично на 1/8 частину, але чисельність персоналу скоротилася майже на третину, що і спричинило збільшення виробітку продукції на одного зайнятого орієнтовно майже на 30 %. Однак спад виробництва був найбільшим за період з часу подолання в 2005 р. рівня «психологічного бар'єру» (102,4 %) і становив 89,3 %; суттєве скорочення обсягів виробництва продукції по групі великих і середніх підприємств значною мірою відбулося в 2014 р. внаслідок тих з них, що були розташовані в АР Крим, та на території в зоні ООС, непідконтрольній Україні. Водночас, це свідчить про тенденцію концентрації виробництва в групі малих підприємств, що не є характерним для переробно-харчової промисловості; коефіцієнт зношення основних засобів істотно зріс й перевищив «психологічну межу 50 %» і становив понад 51 %, що свідчить про збільшення частки застарілого й проамортизованого основного капіталу та його подальше моральне старіння, неповне використання виробничих потужностей або взагалі їх заморожування; зменшення частки інноваційної продукції в загальному обсязі відвантаженої споживачам харчової продукції доповнюється погіршенням її структури – лише третину становить інноваційна продукція для ринку, а решту – інноваційна для підприємства та ін.

Отже, незважаючи на певні позитивні зрушення *III міжкризовий період* характеризується негативними трендами, зокрема: підвищенням коефіцієнта зношення основних засобів, незважаючи на майже дворазове нарощування їх вартості, та зниженням учетверо частки інноваційної продукції в складі продовольчих товарів, відвантажених споживачам, обсяги яких збільшилися майже у п'ятеро (у поточних цінах).

Однак, на *IV етапі – міжкризовому періоді 2016–2021 рр.*, відбулося значне покращення ситуації (із 101,3 % на першому році цього періоду до 108,6 % у 2017 р., але з наступним поступовим скороченням випуску продукції, порівняно з базовим роком). Загалом, за шість років міжкризового періоду середньорічний випуск харчової продукції становив понад 103,6 %, але це нижче, ніж у III періоді – 107,8 %. Водночас, кількість підприємств за 2016–2020 рр. (статистичні дані за 2021 р. поки відсутні)

збільшилась на 18 %, тобто на 919 (до 6023) одиниць, а ФОП – незначно і становить 10,2 тис. од. Чисельність найнятих працівників зросла на 5,3 % (до 365,8 тис. осіб), з них у ФОП – на 20 % (до 40,2 тис. осіб), а їх частка підвищилася до 11 %, а чисельність зайнятих працівників зросла на 5,5 % (до 354,4 тис. осіб), з них у ФОП – на 12,9 % (до 30,0 тис. осіб), а їх частка підвищилася до 8,5 %. Обсяги реалізації продукції збільшилися у півтора рази – до 787,33 млрд грн, що становило 107,2 % відносно 1990 р. та 103,3 % попереднього року.

Отже, після обвалу у 2015 р. (індекс продукції становив 95,2 %) практично по усіх показниках розпочався період ренесансу, тобто виходу на докризовий рівень виробництва продукції, який було досягнуто через два роки (108,6 % у 2017 р.). Відновлення стійкості харчової індустрії поєднувалося із нарощуванням виробничого потенціалу і збільшенням капітальних вкладень удвічі та розширенням діючих потужностей на 9 %.

Узагальнимо рушійні сили, трансформації та зрушення, які були розпочатими й поширювалися у харчовій індустрії у період до 2015 р. перед- (до 2015 р.) та посткризових роках, й забезпечили *підйом*, а отже, – *вихід аграрної економіки із процесу рецесії та подолання стагнації* під дією низки позитивних зовнішніх та внутрішніх чинників, а саме: переорієнтація вітчизняних агровиробників на зовнішні ринки унаслідок обвального згортання зовнішньоекономічних відносин із Російською Федерацією, включаючи торгівлю продукцією АПК. Зокрема, експорт продукції АПК за 2015–2020 рр. збільшився у 1,4 рази (із 15,7 до 22,2 млрд дол. США, а її частка – із 41,2 до 42,1 %). Однак, у 2021 р. відбулося подальше нарощування експорту товарів – до 68,1 млрд дол. США (на 38,4 % більше, ніж у попередньому році), зокрема продукції АПК – до 27,7 млрд дол. США (на 25,1 % більше), хоча її частка відповідно зменшилася до 40,7 %; активна роль спеціалізованих органів ЄС (Європейське агентство з безпеки харчових продуктів, Офіс з питань продовольства та ветеринарії (FVO), Генеральний директорат охорони здоров'я та захисту прав споживачів (DG SANTE), Постійний комітет щодо рослин, тварин, харчових продуктів та харчів Європейського Союзу (PAFF) й ін.) в об'єктивному оцінюванні санітарного стану підприємств та конструктивному впливу на його покращання. Це стосувалося оцінки системи санітарного контролю за виробництва молочної продукції, яловичини, продукції птахівництва, виробництва кормів та кормових добавок, виробництва

яєць та продуктів із них, а також здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю й нагляду за залишковими кількостями ветеринарних препаратів і забруднювальних речовин у живих тваринах й продуктах тваринного походження тощо.

Оцінювання діючої системи санітарного контролю та перевірка виконання рекомендацій, наданих інспекторами FVO DG SANTE виробникам продукції тваринного походження, сприяли практичній реалізації принципу інтеграції економіки, включаючи аграрний сектор, до внутрішнього ринку країн-членів Співтовариства та розширенню зовнішньоекономічних відносин з Україною. Зокрема, законодавчо-нормативне забезпечення та практична реалізація засадничих основ гармонізації вітчизняного правового поля з відповідною нормативною базою Європейського Союзу на основі дотримання принципу їх еквівалентності (технічних регламентів України, стандартів і нормативів з відповідними європейськими Директивами, технічними регламентами, стандартами, настановами належної виробничої практики) за напрямками: базова модель технічного регулювання, санітарні та фітосанітарні заходи, система управління безпекою харчових продуктів та кормів для тварин, акредитація органів з оцінки відповідності, державний ринковий нагляд за дотриманням вимог безпеки у сфері обігу харчової продукції. Зазначимо, що у січні 2020 р. закінчився термін обов'язкового впровадження систем управління безпекою харчових продуктів (СУБХП) на основі дотримання принципів НАССР згідно з вимогами гармонізованого національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019 (ISO 22000:2018, IDT). Отже, оператори ринку (ОР), які займаються виробництвом, зберіганням та обігом харчових продуктів, впровадили й сертифікували СУБХП, що гарантує дотримання вимог безпеки щодо харчових продуктів. За таких умов відбулося посилення гарантій безпеки та підвищення якісних характеристик харчової продукції, що сприяло підвищенню її конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішніх ринках та збільшенню обсягів реалізації. Крім цього, спостерігається підвищення вимог ОР, що відповідають за дотримання вимог законодавства про безпеку та окремі показники якості харчових продуктів [7].

У зв'язку із цим, передбачено державну реєстрацію потужностей ОР, якій підлягають суб'єкти господарювання (юридичні особи, фізичні особи-підприємці, фізичні особи), що провадять діяльність на будь-якій стадії вироб-

ництва та/або обігу харчових продуктів, що не потребує отримання експлуатаційного дозволу, зобов'язані зареєструвати потужності [8, с. 68]. Згідно із усталеною практикою, якої дотримуються місцеві (районні, міжрайонні, міські) органи ДПСС, вказаний обов'язок поширюється на: заклади роздрібної торгівлі харчовою продукцією тваринного та рослинного походження; заклади громадського харчування; підприємства/господарства, що провадять діяльність на будь-якій стадії виробництва та/або обігу харчових продуктів, які не мають експлуатаційного дозволу. Отже, великі, середні і навіть малі суб'єкти господарювання можуть мати не одну, а кілька чи десятки територіально розосереджених потужностей, однак кожна реєструється окремо (за поштовою адресою). Для різних (не)зареєстрованих потужностей існує широкий спектр імовірності (від мінімальної до безумовної) виникнення різного ступеня гостроти харчових ризиків і, залежно від цього, необхідного набору конкретних практичних заходів щодо мінімізації. З метою ідентифікації та оцінювання ризиків на кожній стадії виробничого циклу, розроблення і реалізації заходів по їх мінімізації, перевірки на допустимість ризику і відповідність продукції нормативним вимогам провадять сертифікацію з атестацією виробництва.

Відомо, що в Україні сформовано ієрархічну послідовність постійно діючих процедур (безпеки), які необхідно (згідно з вимогами Закону України із харчової безпеки) чи бажано (виробника первинної продукції) впровадити на потужностях ОР [8, с. 68]:

1) система НАССР – покладена в основу національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019 і продубльовано у чинних Вимогах [9, пп. 3.1–3.26, 5.1–5.25]. Вони впроваджені на усіх підприємствах переробно-харчової промисловості (йдеться про великі, середні та малі потужності);

2) програми-передумови системи НАССР (мінімальні вимоги базових програм – МВ БПр) – деталізовані для виробництва харчової [10] і вирощування сільськогосподарської продукції [11] та продубльовано у Вимогах [9, пп. 2.1–2.17];

3) спрощений підхід системи НАССР – впроваджують ОР на потужностях з незначним ступенем виникнення ризику, а небезпечні чинники контролюють за допомогою МВ БПр [9, пп. 4.1–4.5];

4) настанови з належних практик – розробляють ОР для подолання перешкод за реалізації спрощеного підходу системи НАССР [9, пп. 4.8–4.16].

Отже, нині для потреб практики формалізовано основна і три допоміжні (підготовчі для впровадження основної чи спрощені для потужностей з незначною імовірністю виникнення харчових ризиків) підвиди постійно діючих процедур. Зазначимо, що ПДП структуровані із урахуванням ступеня складності (гостроти) харчового ризику, а масштаби впровадження і ступінь складності процедур безпеки залежать від специфіки виробництва конкретної продукції на кожному із технологічних етапів. Їх послідовність може бути наступною (з різною глибиною деталізації окремих етапів залежно від специфіки натурального, обробленого, переробленого та готового стану кінцевої продукції), а саме: вирощування/виробництво сільськогосподарської сировини – заготівля (зубій, видоювання, збирання, викачування, викопування) харчової сировини – первинна доробка і зберігання сировини у натуральному вигляді згідно з вимогами технології до моменту початку її перероблення – перероблення і випуск готової продукції – реалізація (оптова, роздрібно, в приготовленому для споживання вигляді, у розфасованому вигляді, у сирому вигляді, напівфабрикати, без оброблення) – споживання кінцевої продукції – утилізація відходів перероблення сировини й продуктів харчування.

Зазначимо, що експлуатаційний дозвіл отримують оператори ринку (ОР), що провадять діяльність, пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження [12, ст. 23, п. 1]. Тобто, йдеться про переробні потужності, однак цього наразі не вимагають від власників потужностей первинного виробництва. Однак ОР, здебільшого, вимагають від виробників продукції тваринного походження підтвердження відповідності потужностей МВ БПр.

На сьогодні важливо створити дієву модель технічного регулювання в агропродовольчому секторі, яка функціонує в країнах-членах ЄС. Зокрема, до країн Співтовариства у 2021 р. мають право експортувати 162 підприємств-виробників продукції для споживання людиною [13], а загалом, – понад 200 українських виробників активно просувають агропродовольчу продукцію на ринки багатьох країн світу.

Зазначимо, що, впровадження системи НАССР на основі вимог гармонізованого національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019, було не лише вимогою Закону України з харчової безпеки [14, ст. 20 п. 2 частини другої, ст. 21, ст. 64 п. 4 част. першої, Прикінцеві та перехідні положення], а також унормовано у правовому відношенні: результат закріплюється проведенням її сертифікації, видачею

сертифіката відповідності, а також періодичного (зазвичай, щорічного) проведення аудиту. СУБХП має впроваджуватися як на окремих підприємствах, так і в усьому харчовому ланцюзі підприємств, господарств і організацій, які узгоджено працюють на кінцевий результат. Отже, можна стверджувати, що основна вимога – забезпечити перехід до системи безпеки харчового виробництва України на модель, яку запроваджено в країнах-членах ЄС, набуває поступового практичного вирішення. Водночас слід зазначити, що наявна низка проблем щодо впровадження цієї системи на тих підприємствах, які працюють на внутрішній ринок, а також у господарствах первинного виробництва, що вирощують сировину тваринного і рослинного походження.

Зокрема, первинне виробництво, яке зорієнтоване на задоволення потреб потужностей харчової індустрії, має уможливити безпечність продовольчої сировини на основі сертифікації виробників та розроблення і впровадження спрощених систем безпечності. Зазначимо, що у 2020 р. первинне виробництво (сільське, лісове та рибне господарство) налічувало 73,4 тис. суб'єктів підприємництва (з них 49,5 тис. підприємств і 23,9 тис. ФОП), зокрема сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з цим послуг – 67,1 тис. од., з них ФОП – 19,4 тис. од.; лісове (зокрема збирання дикорослих недревних продуктів) і рибне господарство – відповідно 3,3 тис. (зокрема – 0,523 тис.) і 2,9 тис. діючих суб'єктів, з них ФОП – відповідно 2,4 тис. (у т.ч. – 0,505 тис.) і 2,1 тис. одиниць [15, с. 20]. Водночас, високий рівень зношеності основних засобів загострює питання проведення інноваційно-технологічної модернізації підприємств харчової індустрії.

Щодо ситуації у первинному виробництві, то спостерігається висока невизначеність, що посилює наявні ризики [8, с. 68]. Частина господарств вже включена у різні виробничо-технологічні процеси, які виходять за їх межі, територіальні кластери і продовольчі ланцюги, а саме: вирощування органічної продукції для місцевих ринків і на експорт; виробництво й поставки до супермаркетів ранньої та зеленої продукції; вирощування сировини для виробництва продукції дієтичного та дитячого харчування; вирощування та поставки за прямими угодами продукції безпосередньо на переробні потужності тощо.

Включені у зазначені процеси і виробничі схеми господарства по вирощуванню первинної продукції, здебільшого, впровадили мінімальні вимоги базових програм (МВ БПр). Це

пояснюється тим, що програми-передумови НАССР фактично вже стали обов'язковими для впровадження постачальниками продовольчої сировини завдяки чіткій, обґрунтованій та компетентній позиції підприємств харчової індустрії і торговельних організацій. Саме тому виробництво у таких господарствах підготовлено згідно з технологічними вимогами до специфіки вирощування певного виду продукції, періодично перевіряється фахівцями, а персонал є компетентним щодо дотримання ключових положень відповідних нормативних документів. Впровадження мінімальних вимог безпечності закріплюється відповідними документами, а саме: Сертифікат відповідності виробництва вимогам добровільного стандарту, Акт про відповідність виробництва МВ БПр, Акт впровадження у виробництво спрощеної системи НАССР або Акт відповідності постійно діючих процедур (ПДП), впроваджених у виробництво, основним положенням Вимог [9; 11; 16; 17; 18] згідно із обраним підвидом процедури безпечності. Зазначимо, що у разі самостійного впровадження господарством у виробництво мінімальних вимог безпечності їх дотримання необхідно засвідчити відповідним Актом відповідності та підписами членів комісії за обов'язкової участі відповідального спеціаліста місцевого відділення Держпродспоживслужби. До цього додамо, що до добровільних стандартів, які запроваджуються за кордоном і поступово поширюються в Україні, належать наступні [18, с. 123–139]: GLOBALG.A.P. включає сертифікацію агровиробників у галузях рослинництва, тваринництва, садівництва, аквакультури; Q&S – система забезпечення якості продуктів харчування на основі повного контролю усього ланцюга виробництва та реалізації продукції; FAMI-QS – спеціалізований стандарт для спеціальних кормових інгредієнтів та їх сумішей, встановлює вимоги щодо гігієни та безпечності для повного циклу виробництва і реалізації кормів; BRC основою є Food Safety Standard, що контролює якість харчових продуктів; IFS (International Food Standard) передбачає вимоги до кожного з етапів виробничого циклу та ланцюга поставок; Carrefour використовує систему стандартів GS1 (Global Standard 1), яка забезпечує точну ідентифікацію товарів, послуг і торгових партнерів, а також інформаційні комунікації щодо них; PrimusGFS встановлює добровільні вимоги до сертифікації сільськогосподарських товарів, включаючи зернові та бобові, продукцію садівництва, охоплює весь ланцюг поставок продукції.

Отже, міжнародна практика свідчить про значний прогрес щодо підготовки вимог, їх впровадження та сертифікації виробників продовольчої сировини, кормів, харчових продуктів і супутніх матеріалів з тим, щоб забезпечити споживачів від небезпечної чи неякісної продукції. В Україні також поступово поширюється зазначена практика, зокрема на відповідність добровільному стандарту GLOBALG.A.P. уже сертифіковано близько 50 господарств. Водночас, за даними моніторингу, проведеного Мінекономіки, у 2020 р. загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду становила 462 тис. га (1,1 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України). Водночас нараховувалось 549 операторів органічного ринку, з них 419 – сільськогосподарські виробники. Внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні розширюється через основні мережі супермаркетів і становив 25,1 млн дол. США (світовий ринок – 106 млрд дол. США (2019 р.)). Основними видами органічної продукції є молоко та молочна продукція (65 % оргринку), круп'яні і зернові вироби, борошно, насіння (18 %), овочі та фрукти (4 %), яйця, соки, напої, пасти, м'ясна продукція, прянощі та спеції, цукор, олія, морозиво та інша продукція, до якої входять хлібобулочні та макаронні вироби, олія, мед, шоколад, чай та кава [19]. Є інші приклади сертифікації господарств за національними та міжнародними вимогами, але їх статистика поки що не ведеться. Це здебільшого господарства, що співпрацюють за прямими угодами із супермаркетами та продовольчими компаніями.

Очевидно, що господарства первинного виробництва, які ще не приступали до впровадження мінімальних вимог безпечності, найближчим часом будуть змушені різними способами розв'язувати цю проблему. Досвід їх вирішення за кордоном та його адаптація до специфічних умов аграрного сектору України були раніше опрацьовані в публікації [20, с. 348–350] та є актуальними, однак потребують гнучкої адаптації до нинішніх умов.

Зазначимо, що безпечність продовольчої сировини є однією із важливих складових забезпечення стійкості харчової індустрії. На думку О. Бокія [21, с. 23], «стійкість продовольчої системи доцільно розглядати як її здатність до розширеного відтворення та раціонального використання ресурсів, забезпечення потреб споживачів у продовольстві та швидкої протидії загрозам, кризам та непередбачуваним явищам із мінімальними втратами». Погоджуючись з наведеним розумінням стійкості продовольчої

системи, акцентуємо увагу на тому, що харчова індустрія, як її ключова частина, характеризується інтегральним показником стійкості. Вважаємо, що таким показником слід розглядати випуск харчової продукції на рівні не нижчому, ніж у попередньому міжкризовому періоді. Зокрема, у 2010–2015 рр. середньорічний індекс продукції становив 107,8 %, у 2016–2021 рр. – 104,7 %, тобто стійкість знижується. Отже, стабільне надходження безпечної і якісної сировини та подальші кроки щодо активізації вирішення назрілих проблем – це складові зміцнення стійкості харчової індустрії.

Важливим напрямом забезпечення стійкості харчової індустрії є проведення інноваційно-технологічної модернізації підприємств харчової індустрії [22, с. 271–352]. За результатами проведеного аналізу матеріально-технічного забезпечення харчової індустрії встановлено позитивні зрушення в якісній структурі основних засобів, зокрема: нарощування капітальних інвестицій, особливо відчутне після спаду в 2014–2015 рр. Крім цього відбулося перевищення вартості надходження нових основних засобів над обсягами вибулих та відчутне зменшення з 2015 р. частки повністю проамортизованих (за винятком 2020 р.). Зазначені позитивні зрушення фактично слугували каталізатором якісних змін, у результаті яких спадні тренди почали змінюватися на висхідні.

Показовим у цьому відношенні були 2015 і 2016 рр. – тоді вибуло відповідно близько 10 і 6 % повністю зношених основних засобів, а надійшло 15 і 6 % нових капітальних засобів праці і це забезпечило злам низхідного (зростання коефіцієнта зношення основних засобів у 2016 р. включно) тренду та його зміну на висхідний (тобто, зниження коефіцієнта зношення основних засобів, починаючи з 2017 р.). Ці тренди фактично продовжувалися до 2019 р. включно.

Потребує детального аналізу період перелому висхідного (знос основних засобів зменшується) тренду на низхідний за переходу до 2020 р., тобто змін, які забезпечили стрибок зносу основних засобів із 42,1 % (кінець 2019 р.) до 49,1 % у 2020 р., що навіть більше, ніж у попередньому 2018 р. – 48,3 %. Така тенденція була забезпечена на основі наступних чинників: зростання первісної (переоціненої) вартості основних засобів на початок року: 2019 р. (до 2018 р.) – (235,5 млрд:179,0 млрд грн.) 131,5 %; 2020 р. (до 2019 р.) – (258,6 млрд: 235,5 млрд грн.) 109,8 %; випереджання темпів приросту надходження основних засобів у 2019 р. над їх вибуттям; зростання первісної (переоці-

неної) вартості основних засобів на кінець року: (260,7:207,2) 125,8 %; (316,6:260,7) 121,4 %; зростання вартості основних засобів, на які повністю нараховано амортизацію; зростання залишкової (переоціненої) вартості основних засобів: (151,0:107,1) 141,0 %; (161,1:151,0) 106,7 %; рівень і вектор зносу основних засобів за рік: у 2019 р. зниження коефіцієнта зносу, у 2020 р. – збільшення цього показника.

На основі зазначеного вище можна зробити висновок про те, що точка зламу тренду, тобто тенденції зниження коефіцієнта зносу основних засобів (висхідний) і переходу до його зростання (низхідний) – кінець 2019 р. Майже рівномірне зростання первісної (переоціненої) вартості основних засобів (53,5 і 55,9 млрд грн) у перед- (2019 р.) і післязламний (2020 р.) роки, з однієї сторони, за помірного та майже дворазового збільшення повністю проамортизованих основних засобів (абсолютно: 15,2 і 25,8 млрд грн; відносно: 6,1 і 9,0 %), з другої, а з третьої, навіть за нормативного та багаторазового збільшення обсягу вибулих основних засобів (абсолютно: 7,0 млрд і 51,3 млрд грн; відносно: 3,9 і 21,8 %), не спромоглися стабілізувати ступінь зносу наприкінці періоду (2020 р.) на передзламному рівні (кінець 2019 р.). Вважаємо, що це відбулося внаслідок суттєвого збільшення частки повністю проамортизованих і дуже зношених основних засобів у віковій структурі матеріальних активів на кінець 2020 р. Це стосується будинків та споруд, які експлуатують в межах 20–25 і більше років, машин та обладнання – 10–15 років, транспортних засобів – 7–10 років, виробничої інфраструктури (лінії електропередач, трубопроводи різного призначення) – 20 років та ін. У первісній вартості підприємств такі матеріальні активи враховують за ціною придбання, а їх зношеність – пропорційно строку корисного використання, тобто, чим більший строк, тим більший знос. Тому чим більша частка повністю проамортизованих та дуже зношених основних засобів, тим вища загальна зношеність матеріальних активів підприємств і видів економічної діяльності.

У вказаному контексті, однак значно ширше, доцільно систематизувати та проаналізувати рушійні сили і чинники, які сприяли, гальмували чи безпосередньо стали прямим каталізатором трансформацій і глибинних змін, що відбулися починаючи з 2014 р. Насамперед це завершення переходу підприємств харчової індустрії на модель харчової безпеки, яка запроваджена в країнах Співтовариства. Отже, фактично йдеться про розроблення харчового законодавства України на новому рівні, тобто

у контексті тих змін, що відбулися з 2014 р. (і раніше, якщо вони не були враховані) у нормативно-правовому полі з харчової безпеки країн-членів ЄС та адаптації до них вітчизняної законодавчо-нормативної бази. Одними із найризиковіших у цьому значенні (за їх недотримання) є ветеринарно-санітарні вимоги (ВСВ) щодо утримання тварин і птиці та санітарні й фітосанітарні заходи (СФЗ), з розробленням, адаптацією до відповідних європейських та дотриманням яких і дотепер не було забезпечено належного порядку в Україні. Вихідною основою у цьому значенні стало наступне положення: Україна має наблизити своє законодавство про СФЗ щодо охорони тварин до законодавства ЄС, як це визначено у Додатку V до цієї Угоди [23, ст. 6 Нормативно-правове наближення, п.1]. З метою його реалізації було розроблено та затверджено Всеохоплюючу стратегію імплементації законодавства у сфері санітарних та фітосанітарних заходів [24]. За період 2016–2021 рр. Україна загалом мала адаптувати в національне законодавство понад 250 актів ЄС за такими напрямками: державний контроль у сфері СФЗ, безпечність харчових продуктів та кормів, здоров'я і благополуччя тварин, здоров'я рослин тощо. План адаптації налічує 1943 заходи, з яких СФЗ становлять 12 %. На кінець лютого 2020 р. було забезпечено наближення 52 % нормативних актів України до законодавства ЄС (у сфері СФЗ).

Зазначимо, що за оцінками Мінагрополітики [25, с. 2], орієнтовно у 2018 р. в Україні зареєстровано 7340 суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з виробництвом та обігом кормів. Виробництво зерна здійснювали близько 23757 сільськогосподарських підприємств. Отже, більше 30 тис. суб'єктів господарювання можуть бути/або ж постійно, періодично чи спорадично прямо причетні до виробництва кормів чи кормових матеріалів.

Введення у дію у січні 2020 р. Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» (№ 2264-VII від 21.12.2017), низки підзаконних актів (табл. 7) і чинність ЗУ «Про ветеринарну медицину» (2498-XII від 25.06.1992) фактично унормували та дозволяють забезпечити дотримання вимог безпеки, гігієни та якості по усьому кормо-виробничо-харчовому ланцюгу: від якості і схожості насінневого матеріалу для вирощування кормових матеріалів до утилізації відходів переробно-харчового виробництва й споживання харчової продукції. Однак, основною вимогою у цьому ланцюгу стали безпечність та гігієна кормів, від яких значною мірою залежить виробництво безпечної та якісної продукції тваринного походження, значна ча-

стина якої є сировиною для випуску готової харчової продукції.

Отже, з одного боку, забезпечення операторами ринку відповідності технологій виробництва, обігу та використання кормів вимогам національної нормативної бази, які гармонізовані з Директивами ЄС, технічними регламентами, стандартами, настановами належної практики, а з другого, – імплементація базових принципів, методичних підходів й нормативних актів ЄС у сферу вітчизняних СФЗ, формують єдине нормативно-правове поле ветеринарно-санітарних й фітосанітарних вимог для операторів ринку кормів (ОРК). У такий спосіб відбувається не лише перехід на якісно вищий рівень вимог у агропродовольчому ланцюзі за принципом «з поля до столу», а також забезпечується їх неперервність. Поєднання вказаних підходів уможливить практичне досягнення в Україні науково обґрунтованого рівня вимогливості до усіх учасників і складників (виробничих об'єктів, процесів, матеріалів) кормо-виробничо-харчового ланцюга, що забезпечить однаковий рівень захисту базових характеристик представників живої природи: здоров'я рослин, здоров'я і благополуччя тварин, здоров'я людей з метою збереження, підтримання та зміцнення здоров'я нації.

Зазначимо, що у 2016 р. було започатковане, а з 2018 р. відбувається активне просування щодо досягнення еквівалентності між національною і європейською нормативними базами у сфері виробництва, обігу та використання кормів. Наступним кроком стало поетапне впровадження усіма учасниками кормо-виробничо-харчового ланцюга в практику вимог безпечності та гігієни кормів в усіх його ланках. Йдеться про безумовне дотримання базових вимог, які закріплені в наступних термінах і нормативних положеннях, зокрема [26, ст. 2, п.1, пп. 2; 3; 9; 30 і 48]: 2) безпечні корми; 3) благополуччя тварин; 9) гігієна кормів (гігієнічні вимоги); 30) кормові матеріали; 48) первинне виробництво кормів.

Зазначимо, що ЗУ «Про безпечність та гігієну кормів» від 29.01.2020 р. унормовує згадані вище вимоги через діяльність відповідних адміністративно-управлінських органів та низку методичних положень. Вважаємо, що впровадження у національне законодавство й підзаконну нормативну базу в сфері виробництва і обігу кормів, а також їх використання для виробництва продукції тваринного походження, вимог чинних Директив ЄС, регламентів, стандартів і настанов належної практики забезпечило підвищену вимогливість до вітчизняної

продукції і виробників, а також їх відповідальність за порушення базових нормативних положень [27]. Зокрема, перелік включає більше двадцяти видів правопорушень, а відповідальність за їх здійснення передбачає накладання штрафів, зокрема: на юридичних осіб (ЮО) – у межах від 5 до 50 мінімальних заробітних плат (МЗП), на фізичних осіб-підприємців (ФОП) – від 3 до 40 МЗП, тобто залежить від рівня загрози конкретного правопорушення суспільному благополуччю, але якщо це не створює загрози життю та/або здоров'ю людини та/або тварини.

Водночас, якщо виробництво та/або обіг харчових продуктів або кормів становлять загрозу для життя та/або здоров'я людини та/або тварини, головний державний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) приймає рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів та/або кормів. Така заборона стосується лише того виду господарської діяльності чи тієї частини потужностей, яка створює реальну загрозу для життя та/або здоров'я людини та/або тварини, і вона чинна на період часу, необхідний та достатній для усунення вказаної загрози.

На початок 2020 р. в Україні проведено наближення до європейського законодавства дещо більше половини нормативних актів у сфері СФЗ. Повною мірою весь їх перелік має набути чинності, як це передбачено Всеохоплюючою Стратегією імплементації законодавства у сфері СФЗ, наприкінці 2021 року. Отже, буде завершено впровадження в національне законодавство нормативних актів ЄС і сформовано неперервний ланцюг вимог до усіх учасників, процесів і складників кормо-виробничо-харчового ланцюга.

У найближчій перспективі необхідно забезпечити завершення впровадження мінімальних вимог програм-передумов, які започатковано лише в окремих сегментах первинного виробництва [11], зокрема, господарствах, які спеціалізуються на вирощуванні продукції тваринного походження. Відомо, що в Україні одним із потенційно найнебезпечніших продуктів є сире молоко, оскільки за недотримання гігієнічних вимог під час його виробництва зростають ризики та імовірність виникнення небезпеки для його споживачів. З метою підвищення обізнаності щодо контролю безпечності та якості сирого молока, рамових умов для забезпечення простежуваності й прозорості Держпродспоживслужба України та Швейцарія розробили спільний проект створення системи контролю за безпечністю

харчових продуктів на основі оцінки ризиків у циклі виробництва та збуту молочних продуктів в Україні (SAFOSO). ДПСС України на початку 2019 р. затвердила Концепцію реалізації Пілотного проєкту із запровадження програми контролю сирого молока у Вінницькій, Миколаївській, Полтавській та Харківській областях [28]. У лютому 2021 р. до проєкту залучені Хмельницька, Волинська, Донецька, Дніпропетровська і Київська області [29]. Це складова частина швейцарсько-української Програми «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України», що обумовило прийняття двох внутрішньовідомчих нормативних актів: перший стосувався Вимог до сирого молока і молочних продуктів [30], а другий – форми Акта результатів державного контролю (інспектування) дотримання операторами ринку вимог харчової безпеки [31]. Акт включає близько 130 запитань щодо дотримання ОР вимог чинного законодавства.

Значну увагу у проєкті приділяють наданню інформації на основі створення онлайн-платформи «Молочний модуль». Це програмний додаток, який буде інтегровано до Головної інформаційної системи Держпродспоживслужби і сприятиме співпраці операторів ринку з лабораторіями та компетентним органом, з метою виконання вимог нового гігієнічного законодавства. Передбачається, що доступ до «Молочного модуля» мають: оператори ринку, що здійснюють первинне виробництво або зберігання молока; фахівці лабораторій, які здійснюватимуть відбір зразків; фахівці лабораторій, які проводитимуть дослідження; державні інспектори (центрального, обласного та районного рівня). Щодо результатів лабораторних досліджень сирого молока, то ця інформація буде доступною до: державних інспекторів різного рівня – до результатів підконтрольних їм операторів ринку; операторів ринку – лише до власних результатів; операторів ринку (молокопереробні підприємства) – до результатів своїх постачальників сировини, якщо останні нададуть їм таке право.

Очевидно, що зазначені вище заходи сприятимуть забезпеченню формування ефективної системи державного і приватного контролю дотримання ОР вимог безпечності за виробництва сирого молока (визначення рівня загального бактеріологічного забруднення та/або кількості соматичних клітин). Система контролю передбачає впровадження Настанов з належної практики (виробництва, гігієни, кормів) та введення в обіг молока і молочних продуктів на основі дотримання критеріїв, що

встановлені до сирого молока, які обумовлюють його придатність до введення в обіг [32].

Важливим індикатором євроінтеграції є надання Європейською Комісією дозволів на експорт продукції АПК підприємствам продовольчого комплексу України. Вважаємо, що достатньою підставою для висновку про вищий рівень довіри споживачів до харчової продукції, що експортується Україною на продовольчі ринки країн ЄС, це результат її відповідності європейським вимогам безпечності та якості. Однак важливо проаналізувати ситуацію на агропродовольчих ринках України, використовуючи з цією метою матеріали Держпродспоживслужби (табл. 3).

Наведені дані у таблиці 3 дозволяють зробити кілька важливих висновків, а саме: офіційно Держпродспоживслужба розпочала діяльність з квітня 2016 р., а тому першим календарним роком став наступний, тобто 2017 р., який прийнято за основу і щодо якого можна проводити порівняння; період становлення ДПСС продовжувався майже два роки і тоді ж формувалася структура статистичної звітності Служби. У зв'язку з цим виникла неспівставність і нестача відповідної інформації за перший і наступні роки. Це також свідчить про поступове освоєння персоналом ДПСС покладених функцій і закріплених повноважень, що стосуються реального сектору економіки – підприємств харчової індустрії та господарств первинного виробництва; зросла реєстрація потужностей ОР (на третину) та видача експлуатаційних дозволів на потужності (у 2,5 рази), що пов'язані із харчовими продуктами, а також чисельність суб'єктів господарювання, які отримали дозвіл на експорт продукції (харчової і нехарчової) на ринки ЄС; активізується робота і підвищується результативність у сфері державного нагляду за безпечністю та якістю харчових продуктів, про що свідчить, з одного боку, зменшення кількості вилучених з реалізації продуктів, а з іншого, збільшення кількості перевірок та ін.

За прогнозами Світового банку, унаслідок вторгнення РФ в Україну «валовий внутрішній продукт (ВВП) України за підсумками 2022 р. може знизитись на 45,1 %, порівняно з попереднім роком, а рівень бідності зросте в 11 разів. Експорт товарів та послуг скоротиться на 80 %, імпорт – на 70 %, тимчасом держборг до ВВП збільшиться з 50,7 до 90,7 %. Прогноз інфляції – 15 % зі збільшенням до 19 % наступного року. Очікується, що приватне споживання в Україні цього року знизиться на 50 %, державне – на 10 %, а капітальні інвестиції просядуть на 57,5 % [33]».

Таблиця 3 – Динаміка об'єктів реєстрації, заходів державного нагляду і здійснення контролю ДПСС України у сфері безпеки харчових продуктів та ветеринарної медицини

Напрямок і сфера впливу	Один. вимір.	2017	2018	2019	2020	2020 до 2017=%
1	2	3	4	5	6	7
1. Державна реєстрація потужностей операторів ринку (ОР)						
- внесено за рік	потужність	н/д	50980	51206	н/д	100,4*
- виключено з реєстру	-/-	н/д	8564	13166	н/д	153,7*
- зареєстровано на кінець року	-/-	211000	238731	288337	н/д	136,7
2. Видача експлуатаційних дозволів на потужності, діяльність яких пов'язана із:						
- харчовими продуктами	потужність	760	640	1926	н/д	у 2,5 р.б.
- неїстівними продуктами	-/-	н/д	417	618	н/д	148,2*
3. Заходи державного нагляду до порушників законодавства у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини						
Здійснено заходів, усього	один.	н/д	27577	48033	24200	87,7*
- піддано штрафу суб'єктів господарювання	один.	612	1342	752	2457	у 4,0 р.б.
сума штрафу	тис. грн	60,7	7300,5	15964	13780	у 227 р.б.
- видано приписів щодо усунення порушень	один.	н/д	3505	19597	947	у 3,7 р.м.*
- прийнято рішень про тимчасове припинення виробництва	один.	н/д	214	376	738	у 3,4 р.б.*
- прийнято рішень про відкликання харчових продуктів	один.	н/д	н/д	203	н/д	X
4. Здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та державного контролю за безпекою харчових продуктів						
- ветеринарно-санітарна експертиза продукції тваринного і рослинного походження	млн. партій	н/д	17,5	17,6	н/д	100,5*
- не допущено до реалізації небезпечних та недоброякісних продуктів	тонн	н/д	413,4	411,3	н/д	99,5*
- проведено ветеринарно-санітарних експертиз на бойнях	млн експертиз	498,7	564,2	615,9	н/д	123,5
- не допущено до реалізації не-безпечного м'яса й субпродуктів	тонн	30718	30986,9	8856,3	н/д	28,8
5. Здійснення державного нагляду (контролю): реалізація заходів адміністративного впливу за результатами комісійних перевірок						
- накладено штрафів	один.	н/д	22	1470	н/д	У 67 р.б.*
- видано приписів/розпоряджень	один.	н/д	3381	2779	н/д	82,2*
- передано справ до правоохоронних органів	один.	н/д	37	103	н/д	27,8*
- припинено діяльність	один.	н/д	1	0	н/д	0
- ініційовано проведення засідань комісій з ТЕБ та НС	один.	н/д	689	15471		у 22 р.б.*
- надано пропозицій місцевим органам влади та місцевого самоврядування	один.	н/д	11867	39603	н/д	у 3,3* р.б.
- здійснено заходів, у т. ч. обстежень за ініціативою органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів	один.	н/д	10105	22486	н/д	у 2,2* р.б.

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
6. Ринковий нагляд та контроль законодавства про рекламу						
- перевірка характеристик продукції	один.	7969	2646	2226	1696	21,3
- реалізація обмежувальних заходів щодо продукції, яка не відповідає встановленим вимогам	один.	н/д	5882	5665	4985	84,8*
7. Розроблення євроінтеграційних нормативно-правових актів (НПА), диверсифікація ринків збуту та збільшення чисельності експортерів-підприємств АПК						
- усього розроблено НПА	один.	39	54	н/д	н/д	138,5*
- узгоджено форм міжнародних сертифікатів (експорт+імпорт)	один.	39	20	28	н/д	71,8
- перемовини (аудит, оцінка систем) щодо експорту продукції тваринного походження	країн	24	65	70	н/д	у 2,9 р.б.*
- відкрито нових ринків	один.	н/д	85	98	н/д	115,2*
- експортують товари до ЄС	компаній	14136	14715	14545	н/д	102,9
- у т.ч. експортують товари АПК		277	331	333	380	137,2
- з них харчові продукти до ЄС		97	131	153	162	167,0
- частка експортерів товарів АПК	%	1,96	2,25	2,29	н/д	+0,33

Джерело: складено і розраховано за: результати діяльності за 2017 рік. URL: <http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/zviti%20ДПСС/Звіт%20Липи%2020.02.2018%20презентація.pdf>; результати діяльності у 2018 році. URL: <http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/zviti%20ДПСС/>; публічний звіт т.в.о. Голови Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів про результати діяльності Держпродспоживслужби у 2019 році. URL: http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Zviti_Pro_Robotu_Derzhprodspozhivsluzhbi/170/; звіт про стан виконання Плану роботи Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів на 2020 рік за 2020 рік. URL: <https://dpss.gov.ua/diyalnist/zvitiprorobotuderzhprodspozhivsluzhbi>.

Пояснення: у зв'язку із удосконаленням форми звітності Держпродспоживслужби за 2020 рік та уточненням основних напрямів діяльності частина даних відсутня, порівняно з попередніми роками.

*Розраховано за статистичними даними лише за два поточні (в основному 2019:2018) роки.

За таких умов країну очікує багатопланова трансформація та поворот у низхідному напрямі різних трендів і тенденцій у розвитку економіки. У результаті буде започаткована нова точка відліку в усіх наукових дослідженнях щодо прояву кризових тенденцій та їх характерних ознак, що потребуватиме пошуку нових підходів і інструментів у мінімізації та нейтралізації негативних тенденцій.

Висновки. Згідно із чинними науковими постулатами, аграрні кризи слідує за фінансово-економічними кризами, але, унаслідок специфіки виробництва, бувають як коротшими, так і зміщеними стосовно початку і закінчення глобальних кризових явищ. Однак аграрна криза 1990-их років була зумовлена докорінною руйнацією планово-адміністративної моделі економіки, проведенням аграрної і земельної реформ у сільському господарстві та роздержавленням власності в переробній і харчовій промисловості. Саме тому для об'єктивної характеристики цього періоду

використовують термін трансформаційний спад. Його «дном» вважається 1999 р., коли був найнижчий рівень виробництва продукції: сільського господарства – близько 50 %, харчової індустрії менше 40 %. З метою подолання наслідків кризи харчової індустрії знадобилося шість років (у 2005 р. індекс продукції склав 102,4 %, порівняно з 1990 р.), а сільському господарству – двадцять (100,6 %).

Обґрунтовано, що повторювані аграрні кризи 2008–2009, 2014–2015 та 2020–2021 рр. характеризувалися спадом виробництва сільськогосподарської продукції, порівняно з попередніми роками. Однак зменшення випуску продукції харчової індустрії відбувалося, здебільшого, на 2–4 квартали пізніше і навіть зміна спадного тренду на висхідний могла початися раніше, ніж вихід сільського господарства із аграрної кризи. Це пов'язано із сезонністю надходження продукції рослинництва та тривалим скороченням обсягів заготівлі і переробки тваринницької сировини для випуску готових

харчових продуктів. Це важливий чинник зменшення залежності харчової індустрії від сільського господарства та збільшення виробництва харчової продукції після подолання трансформаційного спаду (з 2005 р.). Зокрема, середньорічний індекс виробництва продукції у 2005–2009 рр. становив 110,5 %, у 2010–2015 рр. – 107,8 %, у 2016–2021 рр. – 104,7 %. Однак, індекс виробництва валової продукції сільського господарства за 2005–2021 рр. збільшився із 63,5 до 103,4 %.

Харчова індустрія є ключовою частиною агропродовольчого комплексу, стійкість якого розглядається як здатність до розширеного відтворення та раціонального використання ресурсів. За інтегральний показник стійкості харчової індустрії прийнято середньорічний індекс випуску продукції на рівні не нижчому, ніж у попередньому міжкризовому періоді. У другому періоді (до 2016 р.) індекс продукції становив 107,8 %, у третьому – 104,7 %, тобто стійкість знижується. Отже, необхідно активізувати вирішення назрілих проблем, які гальмують посилення зростаючої динаміки у харчовій індустрії.

Доведено, що важливим елементом посилення стійкості харчової індустрії є впровадження у господарствах по вирощуванню первинної продукції мінімальних вимог базових програм (програми-передумови системи НАССР, спрощений підхід системи НАССР, настанови з належних практик); завершення впровадження в усьому агропродовольчому ланцюзі підприємств, господарств і організацій, які узгоджено працюють на кінцевий результат, системи НАССР на основі вимог гармонізованого національного стандарту ДСТУ ISO 22000:2019; проведення семінарів та тренінгів з метою перепідготовки технологічного персоналу на знання та виконання мінімальних вимог базових програм і систем менеджменту безпечності; забезпечення стабільного надходження та у достатніх обсягах безпечної і якісної продовольчої сировини на переробні потужності; проведення інноваційно-технологічної модернізації підприємств харчової індустрії, які мають підвищений коефіцієнт зносу основних засобів; наближення національного харчового законодавства і вимог про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ) щодо охорони тварин і рослин до законодавства Співтовариства; формування науково обґрунтованого рівня вимогливості до усіх учасників і складників (виробничих об'єктів, процесів, матеріалів, персоналу) кормо-виробничо-харчового ланцюга та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. Київ: АДЕФ Україна, 2009. 391 с.
2. Петруха С.В. Еволюція методологічних підходів до дослідження аграрних криз. *Агросвіт*. 2017. № 4. С. 16–34.
3. Індекси промислової продукції за видами діяльності та основними промисловими групами (ОПГ) у 2021 році (остаточні дані). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/pr/ipp_vd_m/ipp_vd_m_u/arh_ipp_vdm_u.html.
4. Індекс сільськогосподарської продукції у 2021 році (попередні дані). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/05.pdf>.
5. Статистичний щорічник України за 1998 рік. Держкомстат України. Київ: Техніка, 1999. 438 с.
6. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19.10.2000 р. № 2063-III. Офіційний вісник України. 2000. № 46.
7. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (згідно із Законом України від 18.05.2017 р. № 2042-УІІІ). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.
8. Інтеграція продовольчого комплексу України до внутрішнього ринку Європейського Союзу: процеси і проблеми. Теорія, методологія і практика господарсько-фінансової діяльності підприємств: колективна монографія / Д.Ф. Крисанов та ін. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 64–70.
9. Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01.10.2012 р. № 590. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>.
10. ISO/TS 22002-1:2009. Програми обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів. Частина 1. Виробництво харчових продуктів. URL: <https://www.iso.org/obp/ui#iso:std:iso:ts:22002:-1:ed-1:v1:ru>
11. ISO/TS 22002-3:2011. Програми обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів. Частина 3. Виробництво сільськогосподарської продукції. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/57389.html>
12. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.
13. Торік 380 українських підприємств скористалися правом експорту власної продукції до ЄС. 5 січня 2022. URL: <https://agropolit.com/news/22894-torik-380-ukrayinskih-pidpriyemstv-skoristalisya-pravom-eksportu-vlasnoyi-produktsiyi-do-yes>
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (в редакції Закону України від 22.07.2014 р. № 1602-VII). URL: http://www.fortetsya.org.ua/index.php?option=com_

content&view=article&id=8970:---22072014--1602-vii-q-----q&catid=67: vru&Itemid=133.

15. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2020. Київ: Держстат України, 2021. 230 с.

16. Настанови з сертифікації сільгоспвиробників відповідно до добровільного стандарту GLOBAL G.A.P./ USAID. Проект Агроінвест. Київ, 2015. 44 с.

17. Слива Ю.В. Вимоги європейських торгових мереж до національної сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортується в ЄС. Видано за сприяння Посольства Великої Британії в Україні. Київ, 2015. 50 с.

18. Практичний довідник аграрного експортера до ЄС. Вип. 1. «Консультації України в питаннях аграрної торгівлі – в рамках Повної та Всеохоплюючої Угоди про вільну торгівлю (ПВУВТ) між ЄС та Україною». Київ-Берлін, 2016. URL: http://agritrade-ukraine.com/images/ATU/Бібліо/Практичний_довідник.pdf. 141 с.

19. Органічне виробництво в Україні. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed6463ce-f338-4ef0-a8a8-e778d3d0ffd1&title=Organichne_Virobnitstvo_VUkraini.

20. Крисанов Д.Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія. Київ, 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>.

21. Бокій О.В. Стійкість функціонування продовольчої системи в нестабільних макроекономічних умовах. Продовольчі ресурси. 2018. № 11. С. 21–32.

22. Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України: кол. моногр. / О.В. Шубравська та ін. НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2017. 440 с.

23. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ст. 64. Нормативно-правове наближення. Угода 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

24. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV “Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею” Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 228-р. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248928183>

25. Аналіз регуляторного впливу проекту наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Правил застосування спрощеного підходу до розроблення, запровадження та використання постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР)». URL: [agro.me.gov.ua > пра > pro-zatverdzhennya](http://agro.me.gov.ua/pr/pro-zatverdzhennya). С.2.

26. Про безпечність та гігієну кормів: Закон України № 2264-VII від 21.12.2017. Офіційний вісник України. 2018. № 9.

27. Про державний контроль, що здійснюється з метою перевірки відповідності законодавству про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України № 2042- VII від 18.05.2017. Розділ IX. Відповідальність за порушення цього Закону, законодавства про харчові продукти та корми. Офіційний вісник України. 2017. № 55.

28. Держпродспоживслужба та проект Safoso спільно розробили пілотний проект щодо контролю сирого молока на території чотирьох областей. Держпродспоживслужба. 26 лютого 2019 року. URL: <https://dpss.gov.ua/news/derzhprodspozhivsluzhba-ta-proekt-safoso-spilno-rozrobili-pilotnij-proekt-shchodo-kontrolyu-sirogo-moloka-na-teritoriyi-chotiroh-oblastej?v=5ed2846bd3e15>

29. Усе більше областей готові долучитися до пілотного проекту із запровадження програми контролю сирого молока. Держпродспоживслужба. 25 лютого 2021 року. URL: <https://dpss.gov.ua/news/use-bilshe-oblastej-gotovi-doluchatsiya-do-pilotnogo-proyektu-iz-zaprovdzhennya-programi-kontrolyu-sirogo-moloka>.

30. Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів: Наказ Міністерства аграрної політики України від 12.03.2019 №118. Офіційний вісник України. 2019. № 52. Ст. 1815.

31. Про затвердження форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного контролю (інспектування) стосовно додержання операторами ринку вимог законодавства про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин: Наказ Міністерства аграрної політики України від 08.08.2019 № 447. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33934.html.

32. Кравченко І., Висоцька І. Нові вимоги до безпечності молока: нові виклики перед операторами ринку. Економіка і менеджмент. 2019. № 7. С. 8–15.

33. До вторгнення РФ в Україну банк очікував зростання економіки на 3,2% за підсумками поточного року. Падіння ВВП України на 45% і зростання бідності: прогноз Світового банку. 11.04.22. URL: <https://tsn.ua/svit/padinnya-vvp-ukrayini-na-45-i-zrostannya-bidnosti-prognoz-svitovogo-banku-2034052.html>.

REFERENCES

- Gal'chyn's'kyj, A.S. (2009). Kryza i cykly svitovogo rozvytku [Crisis and cycles of world development]. Kyi'v: ADEF Ukrai'na. 391 p.
- Petruha, S.V. (2017). Evoljucija metodologichnyh pidhodiv do doslidzhennja agrarnyh kryz [Evolution of methodological approaches to the study of agrarian crises]. Agrosvit. № 4, pp. 16–34.
- Indeksy promyslovoi' produkcii' za vydamy dij'jal'nosti ta osnovnymy promyslovymy grupamy (OPG) u 2021 roci (ostatochni dani) [Indices of industrial production by type of activity and main industrial groups (OPG) in 2021 (final data)]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/pr/ipp_vd_m/ipp_vd_m_u/arh_ipp_vdm_u.html.
- Indeks sil'skogospodars'koi' produkcii' u 2021 roci (poperedni dani) [Index of agricultural products

in 2021 (preliminary data)]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/05.pdf>.

5. Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 1998 rik. Derzhkomstat Ukrainy [Statistical Yearbook of Ukraine for 1998 / State Statistics Committee of Ukraine]. Kyi'v: Tehnika, 1999. 438 p.

6. Pro derzhavnu pidtryмку malogo pidprijemnytva: Zakon Ukrainy vid 19.10.2000 r. № 2063-III. [On state support of small business: Law of Ukraine of 19.10.2000 № 2063-III]. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2000. № 46.

7. Pro osnovni pryncypy ta vymogy do bezpechnosti ta jakosti harchovyh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 771/97-VR (zgidno iz Zakonom Ukrainy vid 18.05.2017 r. № 2042-UIII) [On the basic principles and requirements for food safety and quality: Law of Ukraine of 23.12.1997 № 771/97-VR (according to the Law of Ukraine of 18.05.2017 № 2042-UIII)]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.

8. Krysanov, D.F. ta in. (2019). Integracija prodovol'chogo kompleksu Ukrainy do vnutrishnogo rynku Jevropejs'kogo Sojuzu: procesy i problemy. Teorija, metodologija i praktyka gospodars'ko-fiansovoi' dijalnosti pidprijemstv: kolektyvna monografija [Integration of the food complex of Ukraine into the internal market of the European Union: processes and problems. Theory, methodology and practice of economic and financial activities of enterprises: a collective monograph]. Poltava: PP «Astraja», pp. 64-70.

9. Vymogy shhodo rozrobky, vprovadzhenja ta zastosuvannja postijno dijuchyh procedur, zasnovanyh na pryncypah Systemy upravlinnja bezpechnistju harchovyh produktiv (NASSR): nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrainy vid 01.10.2012 r. № 590 [Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP): Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated 01.10.2012 № 590]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>.

10. ISO/TS 22002-1:2009. Programy obov'jazkovykh poperednih zahodiv iz zabezpechennja bezpechnosti harchovyh produktiv. Chastyna 1. Vyrobnnytvo harchovyh produktiv [Programs of mandatory precautionary measures to ensure food safety. Part 1. Food production]. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui#iso:std:iso:ts:22002:-1:ed-1:v1:ru>

11. ISO/TS 22002-3:2011. Programy obov'jazkovykh poperednih zahodiv iz zabezpechennja bezpechnosti harchovyh produktiv. Chastyna 3. Vyrobnnytvo sil'skogospodars'koi' produkcii' [Programs of mandatory precautionary measures to ensure food safety. Part 3. Production of agricultural products]. Available at: <https://www.iso.org/ru/standard/57389.html>

12. Pro osnovni pryncypy ta vymogy do bezpechnosti ta jakosti harchovyh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 771/97-VR. [On the basic principles and requirements for food safety and quality:

Law of Ukraine of 23.12.1997 № 771/97-VR]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970771.html.

13. Torik 380 ukrai'ns'kyh pidprijemstv skorystalysja pravom eksportu vlasnoi' produkcii' do JeS. [Last year, 380 Ukrainian companies exercised their right to export their products to the EU]. 5 sichnja 2022. Available at: <https://agropolit.com/news/22894-torik-380-ukrayinskih-pidprijemstv-skorystalysya-pravom-eksportu-vlasnoyi-produktsiyi-do-yes>

14. Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo harchovyh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 771/97-VR [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Food Products: Law of Ukraine of 23.12.1997 № 771/97-BP]. Available at: http://www.fortetsya.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=8970:---22072014--1602-vii-q-----q&catid=67:vru&Itemid=133.

15. Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy. Statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ukraine. Statistical collection]. 2020. Kyi'v: Derzhstat Ukrainy, 2021. 230 p.

16. Nاستanovy z sertyfikacii' sil'gospvyrobnykiv vidpovidno do dobrovil'nogo standartu GLOBAL G.A.P./ USAID. [Guidelines for certification of agricultural producers in accordance with the voluntary standard GLOBAL G.A.P./ USAID]. Proekt Agroinvest. Kyi'v, 2015. 44 p.

17. Slyva, Ju.V. (2015). Vymogy jevropejs'kyh torgovyh merezh do nacional'noi' sil'skogospodars'koi' ta harchovoi' produkcii', shho importujet'sja v JeS. [Requirements of European trade networks for national agricultural and food products imported into the EU. Issued with the assistance of the British Embassy in Ukraine]. Vydano za spryannja Posol'stva Velykobrytanii' v Ukraini. Kyi'v. 50 p.

18. Praktychnyj dovidnyk agrarnogo eksportera do JeS. Vyp.1. «Konsul'tuvannja Ukrainy v pyttannjah agrarnoi' torgivli – v ramkah Povnoi' ta Vseohopljujuchoi' Ugody pro vil'nu torgivlju (PVUVT) mizh JeS ta Ukrainoj» [Practical guide for agricultural exporters to the EU. Issue.1. "Advising Ukraine on Agricultural Trade - in the framework of the Full and Comprehensive Free Trade Agreement (FTA) between the EU and Ukraine"]. Kyi'v-Berlin, 2016. Available at: http://agritrade-ukraine.com/images/ATU/Biblio/Praktychnyj_dovidnyk.pdf. 141 s.

19. Organichne vyrobnnytvo v Ukraini [Organic production in Ukraine]. Available at: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed6463ce-f338-4ef0-a8a8-e778d3d0ffd1&title=Organichne_VirobnnytstvoVUkraini.

20. Krysanov, D.F. (2016). Integracija agroharchovogo sektora Ukrainy v jedynyj normatyvnyj prostir Jevropejs'kogo Sojuzu: monografija [Integration of the agri-food sector of Ukraine into the single normative space of the European Union: monograph]. Kyi'v, 368 p. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>.

21. Bokij, O.V. (2018). Stijkist' funkcionuvannja prodovol'choi' systemy v nestabil'nyh makroekonomichnyh umovah. Prodovol'chi resursy. [Sustainabili-

ty of the food system in unstable macroeconomic conditions. Food resources]. No 11, pp. 21–32.

22. Resursni mozlyvosti rozvytku agrarnogo sektora ekonomiky Ukrainy: kol. monogr. [Resource opportunities for the development of the agricultural sector of the economy of Ukraine: col. monograph] / O.V. Shubravs'ka ta in. NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prognov. Kyi'v, 2017. 440 p.

23. Ugoda pro asociaciju mizh Ukrain'noju, z odniji' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony. St. 64. Normatyvno-pravove nablyzhennja. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. St. 64. Regulatory approximation]. Ugoda 27.06.2014. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

24. Pro shvalennja Vseohopljujuchoi' strategii' implementacii' Glavy IV (Sanitarni ta fitosanitarni zahody) Rozdil IV "Torgivlja i pytannja, pov'jazani z torgivljeju" Ugody pro asociaciju mizh Ukrain'noju, z odniji' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym Spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Comprehensive Strategy for the Implementation of Chapter IV (Sanitary and Phytosanitary Measures) of Chapter IV "Trade and Trade-Related Issues" of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their States members, on the other hand: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 24 ljutogo 2016 r. № 228-r. Kyi'v. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248928183>

25. Analiz reguljatorного vplyvu proektu nakazu Ministerstva agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrainy «Pro zatverdzhennja Pravyl zastosuvannja sproshhenogo pidhodu do rozroblennja, zaprovadzhennja ta vykorystannja postijno dijuchyh procedur, zasnovanyh na pryncypah systemy analizu nebezpečnyh faktoriv ta kontrolju u krytychnykh tochkah (NASSR)» [Analysis of the regulatory impact of the draft order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine "On approval of the Rules for applying a simplified approach to the development, implementation and use of permanent procedures based on the principles of hazard analysis and control at critical points (HAC-CP)"]. Available at: agro.me.gov.ua > npa > pro-zatverdzhennja. P. 2.

26. Pro bezpechnist' ta gigijenu kormiv: Zakon Ukrainy [On safety and hygiene of feed: Law of Ukraine]. № 2264-UII vid 21.12.2017. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2018. № 9.

27. Pro derzhavnyj kontrol', shho zdijsnujet'sja z metoju perevirky vidpovidnosti zakonodavstvu pro harchovi produkty ta kormy, zdorov'ja ta blagopoluchchja tvaryn: Zakon Ukrainy №2042-UII vid 18.05.2017. Rozdil IH. Vidpovidal'nist' za porushennja c'ogo Zakonu, zakonodavstva pro harchovi produkty ta kormy. [On state control carried out to verify compliance with legislation on food and feed, animal

health and welfare. Law of Ukraine №2042-UII of 18.05.2017. Section IX. Liability for violation of this Law, legislation on food and feed]. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2017. № 55.

28. Derzhprodspozhyvsluzhba ta proekt Safoso spil'no rozroblyly pilotnyj proekt shhodo kontrolju syrogo moloka na terytorii' chotyroh oblastej. Derzhprodspozhyvsluzhba. [The State Food and Consumer Service and the Safoso project have jointly developed a pilot project on raw milk control in four oblasts. State Food and Consumer Service]. 26 ljutogo 2019 roku. Available at: <https://dpss.gov.ua/news/derzhprodspozhyvsluzhba-ta-proekt-safoso-spilno-rozrobly-pilotnij-proekt-shhodo-kontrolyu-sirogo-moloka-na-teritoriyi-chotiroh-oblastej?v=5ed2846bd3e15>

29. Use bil'she oblastej gotovi doluchatsja do pilotnogo projektu iz zaprovadzhennja programy kontrolju syrogo moloka. Derzhprodspozhyvsluzhba. [More and more oblasts are ready to join a pilot project to implement a raw milk control program. State Food and Consumer Service] 25 ljutogo 2021 roku. Available at: <https://dpss.gov.ua/news/use-bilshe-oblastej-gotovi-doluchatisya-do-pilotnogo-proyektu-iz-zaprovadzhennja-programi-kontrolyu-sirogo-moloka>.

30. Pro zatverdzhennja Vymog do bezpechnosti ta jakosti moloka i molochnyh produktiv: Nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky Ukrainy [On approval of the Requirements for safety and quality of milk and dairy products: Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine] vid 12.03.2019 №118. Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2019. No 52. Part. 1815.

31. Pro zatverdzhennja formy akta, skladenogo za rezul'tatamy provedennja planovogo (pozaplannovogo) zahodu derzhavnogo kontrolju (inspektuvannja) stosovno doderzhannja operatoramy rynku vymog zakonodavstva pro harchovi produkty ta kormy, zdorov'ja ta blagopoluchchja tvaryn: Nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky Ukrainy [On approval of the form of the act drawn up as a result of a planned (unscheduled) measure of state control (inspection) regarding compliance by market operators with the requirements of legislation on food and feed, animal health and welfare: Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine]. vid 08.08.2019 № 447. Available at: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE33934.html.

32. Kravchenko, I., Vysoc'ka, I. (2019). Novi vymogy do bezpechnosti moloka: novi vyklyky pered operatoramy rynku. Ekonomika i menedzhment. [New requirements for milk safety: new challenges for market operators. Economics and management]. No 7, pp. 8–15.

33. Do vtorgnennja RF v Ukrainu bank ochikuvav zrostannja ekonomiky na 3,2% za pidsumkamy potochnogo roku. Padinnja VVP Ukrainy na 45% i zrostannja bidnosti: prognov Svitovogo banku [Prior to the Russian invasion of Ukraine, the bank expected economic growth of 3.2% this year. Ukraine's GDP decline by 45% and poverty growth: World Bank forecast]. 11.04.22. Available at: <https://tsn.ua/svit/padinnja-vvp-ukrayini-na-45-i-zrostannja-bidnosti-prognov-svitovogo-banku-2034052.html>.

Modern agrarian crises and components of Ukrainian food industry sustainability

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Drahan O., Tkachenko K.

The main systemic flaws and problems that led to the destruction of the planning and administrative model of the economy and the transition to a market, and in the agricultural sector were accompanied by a transformational recession in the 1990s and the emergence of recurrent agrarian crises in the future. It is established that the consequences of the decline in agriculture correlate with the scale of production by the capacity of the food industry, but with a shifted time frame. It was confirmed that, first of all, the agrarian crisis covers agricultural production, and it further affects other branches and sectors of the agri-food complex.

The peculiarities of the manifestation of agrarian crises of 2008-2009, 2014-2015 and 2020-2021 are revealed and the inter-crisis periods concerning the causes and consequences of noticeable fluctuations with the production of food enterprises are analyzed. It is established that the achievement of the pre-crisis (1990) level of food, beverages and tobacco products occurred six years after the "bottom" of the transformational recession, and agricultural products - twenty years later. However, the COVID-19 pandemic has caused a worldwide crisis and an agrarian crisis in Ukraine which resulted in significant weakening of resilience due to reduction in food production. In this regard, it was important to identify and assess the degree of key problems development the agricultural sector, on the progress of which in the face of increasing market turbulence and will depend on the sustainability of the food industry.

The key components for preserving and strengthening the sustainability of the food industry for the current stage have been systematized, in particular, satisfying processing capacities in safe and high-quality food raw materials and carrying out innovative and technologi-

cal modernization of food processing enterprises, completing national food security legislation of Ukraine on sanitary and phytosanitary measures for the protection of animals and plants to EU legislation. It is established that the implementation of HACCP in food industry is rather topical in the need for a comprehensive solution to a number of problems in the feed-food chain "from field to table". It is grounded that the practical observance of hygiene, safety and quality requirements will ensure the safety of products of animal origin.

It is revealed that market operators comply with the requirements of national regulations, which are harmonized with EU Directives, technical regulations, standards, guidelines of good practice, and implementation of basic principles, methodological approaches and regulations of the Community in the field of domestic sanitation. phytosanitary measures, form a single regulatory field of veterinary and phytosanitary requirements for feed market operators. As a result, a transition to a qualitatively higher level of requirements in the chain "from the field to the table" will take place and ensure their continuity and increasing the level of compliance with safety and quality standards of livestock products.

It is emphasized that the advancement of Ukraine's agricultural sector on the path of integration into the EU internal market is accompanied by the emergence of new differences and inconsistencies between domestic and European requirements, changes in the regulatory framework and their implementation in practice. This is an important prerequisite for providing processing facilities with safe and high-quality raw materials and the production of competitive products, which will contribute to increase the sustainability of the food industry.

Key words: agrarian crisis, market turbulence, development trends, stability of the food industry, regulatory framework for the production of livestock products.

Copyright: Шуст О.А. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Шуст О.А.

Варченко О.М.

Крисанов Д.Ф.

Драган О.О.

Ткаченко К.В.

<https://orcid.org/0000-0001-7066-8020>

<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

<https://orcid.org/0000-0001-6431-8825>

<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>